

HRVATSKA U EUROPSKOJ POLITICI

Dinko Tomašić

Korijeni hrvatske nacionalne ideje sežu do osmog stoljeća naše ere¹. U to su vrijeme hrvatska ratnička plemena stekla neovisnost o Francima i Bizantu zahvaljujući tome što su nadgledala križanja pomorskih i kopnenih putova na istočnom Jadranu, na crti koja je dijelila dva carstva i dvije Crkve koje su se borile za prevlast u svijetu. Strateški povoljno smješteni na tom kritičnom području, Hrvati su, uz pomoć Rimske crkve, razvili i proširili svoju političku neovisnost tijekom triju stoljeća.

Unutarnja nesloga uzrokovana sukobom istočnih i zapadnih političkih i vjerskih utjecaja oslabila je snagu hrvatskog otpora, što je omogućilo mađarskim kraljevima da prošire svoju državu prema Jadranskom moru. Nakon nekoliko ratova između Hrvata i Mađara postignut je sporazum prema kojem je Hrvatska ostala neovisno kraljevstvo, ali je s Mađarskom tvorila personalnu uniju, tako da se mađarski kralj odvojeno krunio i kao kralj Hrvatske (1102). Takvi odnosi između Hrvatske i Mađarske trajali su bez većih promjena više od četiri stoljeća. Tijekom svog tog vremena Hrvatska je zadržala svoj Sabor (Parlament), autonomno sudstvo, nezavisne financije i zasebno vojsku.²

Kada je Hrvatsku u bici na Mohačkom polju (1526) porazila Otomanska vojska, Hrvati su bili svjesni da su brojčano i ekonomski preslabi da bi se sami odupri turskom pritisku. U tim je okolnostima Hrvatski sabor za kralja Hrvatske izabrao austrijskog nadvojvodu Ferdinanda (1527). Podsjećajući ga na njegovu obavezu da brani njihovu zemlju, predstavnici hrvatskog plemstva i svećenstva naglašavali su nezavisnost Hrvatske slijedećim riječima:

"Neka Vašem Visočanstvu bude na znanje da nigdje nije zabilježeno da je neki vladar potčinio Hrvatsku, jer smo se mi, nakon smrti svog posljednjeg kralja, Zvonimira, svojom slobodnom voljom pridružili kruni Mađarskog Kraljevstva, te smo se nakon toga svojom slobodnom voljom pridružili Vašem Visočanstvu".³

Austrijski su vladari, međutim, ubrzo počeli ograničavati hrvatsku samostalnost. Pokušavali su i uništiti Hrvatsku iznutra, teritorijalno i kulturalno, izuzimajući od vlasti Hrvatskog sabora veliki dio teritorija duž turske granice i stavljajući ga pod

---

¹ Objavljeno u *Journal of Central European Affairs*, travanj 1942: 63-85.

² F. Šišić, *Pregled povijesti hrvatskog naroda*, (Zagreb, 1916), pp. 1-74

³ Ibid., p. 171

izravnu upravu austrijskih generala. Na feudalnim imanjima hrvatskog katoličkog plemstva na području te vojne granice austrijski su generali naseljavali stočare grko-istočne vjere iz Srbije i bosanskih dijelova Otomanskog carstva. Te je graničare – kao nagradu za njihovu vojničku službu u Carstvu – kralj Ferdinand (1630)⁴ izuzeo od davanja bilo kakvih dadžbina te su oni bili podvrgnuti samo jurisdikciji svoje vlastite Crkve i austrijskih vojnih vlasti. Takva je situacija onemogućila stapanje došljaka s Hrvatima pa od tog doba ta grupa – koja se kasnije identificirala sa srpskim nacionalnim idealima – predstavlja velik problem u političkom životu Hrvatske.

Druga je prijetnja hrvatskom političkom i kulturnom integritetu u to doba dolazila od centralističkih tendencija Mađara. I nakon što je Mađarska postala dijelom Habsburške Monarhije Hrvatsku je nastavila smatrati podanikom svoje krune. Hrvati su, pak, zadržali bliske političke odnose s Mađarskom, kao sredstvo za zaštitu od zajedničke prijetnje – centralističkih i germanističkih težnji Habsburgovaca. Mađarsko je plemstvo u međuvremenu težilo dominaciji nad Hrvatskom zbog svojih vlastitih ciljeva – kako bi prikupilo snagu za suprotstavljanje pretenzijama Austrije.

Taj je trend postao još očitiji s rastom nacionalističkih ideologija krajem osamnaestog stoljeća. Ideja o unitarnoj nacionalnoj državi od Karpata do Jadrana postala je vodećim motivom mađarske politike. S tom su namjerom Mađari navodili Hrvate da prihvate mađarski jezik kao službeni u Hrvatskoj te da on postane obavezan u hrvatskim školama.

Ta je politika ekspanzije, međutim, samo pobudila nacionalističke osjećaje rastuće hrvatske buržoazije i nove inteligencije koja se trudila proširiti hrvatsku nacionalnu svijest. Novonastala klasa hrvatskih književnika i intelektualaca promicala je hrvatski jezik, povijest, kulturu, teritorijalnu cjelovitost, tradiciju nacionalne neovisnosti u vrijeme hrvatskih narodnih kraljeva te napose ideju da je Hrvatska oduvijek bila zasebna država od Mađarske. U takvoj je atmosferi sukobljenih nacionalizama Hrvatska vojska pod vodstvom bana Jelačića⁵ 1848. značajno doprinijela gušenju mađarske pobune protiv Monarhije.⁶ Tadašnji hrvatski vođe vjerovali su u nužnost reorganizacije Austrijskog Carstva na osnovi zajednice naroda ujedinjenih pod austrijskom i mađarskom krunom, s time da svaki narod zadrži vlastitu autonomiju i neovisnost. Ovako je ban Jelačić izrazio tu ideju u proglasu hrvatskom narodu:

4
F. Šišić, Uvod u političku povijest Hrvatske u J. Horvat, *Politička povijest Hrvatske*, (Zagreb, 1936), p. 38-39

5
Šef hrvatske autonomne vlade

6
J. Horvat, op. cit., pp. 184-197

"Želimo jednakost i pravičnost za sve ljude i narode koji žive pod Mađarskom Krunom... Narodi, kao i pojedinci, imaju svoju čast i svoje poštenje, koji bi im trebali biti važniji i od samog života".⁷

Nakon što je nekoliko pobuna probuđenog nacionalizma unutar Monarhije ugušeno i nakon nekoliko godina neuspješnog apsolutističkog režima, Beč je definitivno odbacio ideju o federaciji i odlučio podijeliti hegemoniju s Mađarima, na račun (i na veliko razočaranje) ostalih naroda u Monarhiji (1867).

Prema toj "politici dualizma" Hrvatska je dodijeljena mađarskom dijelu Dvojne Monarhije, a neke su druge hrvatske zemlje došle pod izravnu upravu Habsburga. I u tako nepovoljnim okolnostima Hrvatska je uspjela zadržati svoju autonomiju i zakonodavnu vlast u unutarnjim poslovima, uključujući unutarnju upravu, obrazovanje, sudstvo i vjerska pitanja. Hrvatska je, međutim, ostala u velikoj mjeri ovisna o Mađarskoj. Štoviše, hrvatskog je bana imenovao kralj, na prijedlog mađarskog premijera, bez obzira na volju Hrvatskog sabora. Takvo je stanje stvari omogućilo Mađarskoj da se miješa u unutarnju politiku Hrvatske. Situacija je bila ozbiljnija i zbog toga jer Mađarska nije odustala od ideje o unitarnoj državi koja bi uključivala sve narode i zemlje između Karpata i Jadrana.⁸

ODVAJANJE OD AUSTRO-UGARSKE

Mađarska se miješala u unutarnje poslove Hrvatske i provodila svoju politiku mađarizacije pomoću dviju skupina u Hrvatskoj. Jedna od njih bila je Unionistička stranka koju je uglavnom podržavalo hrvatsko plemstvo i birokracija koja je stajala iza ideje o bliskoj suradnji s Mađarskom kao sredstvom za zajedničku obranu od Austrije.⁹ Drugu su skupinu činili Srbi u Hrvatskoj.

Grko-istočna crkva, službenog naziva Srpska pravoslavna crkva, djelovala je u Hrvatskoj više kao politička nego kao religiozna institucija, što je bila posljedica posebnih privilegija koje je dobila od Austrije. Nezainteresirani za hrvatske nacionalne težnje, Srbi u Hrvatskoj podržavali su promađarsku vlast kao zamjenu za povlastice koje su stekle lokalne srpske zajednice.¹⁰ To je, međutim, izazvalo antagonizam između Hrvata i Srba i označilo početak sukoba dalekosežnih posljedica.

7

Ibid., pp. 193-194. Ban Jelačić predložio je da samo tri ministarstva ostanu zajednička, i to: obrana, međunarodni odnosi i financije. Svi ostali poslovi bili bi u sferi unutarnje autonomije svakog naroda.

8

Rudolf Horvat, *Najnovija hrvatska povijest*, (Zagreb, 1906), cf. p. 200

9

Ibid., pp. 204-204

10

J. Horvat, op. cit., p. 327

No niti s takvom pomoći Mađari nisu uspijevali utjecati na unutarnje poslove Hrvatske bez upotrebe sile, izbornih prijevara i ekonomskog pritiska. Vodeće političke stranke i javno mnijenje bili su izrazito antimadžarski orijentirani, a i opća je atmosfera u Hrvatskoj postajala sve više takva svakim novim pokušajem da se okrnji njena autonomija. Postali su česti izljevi javnog ogorčenja i fizički obračuni između ljudi i vlasti.

1894. godine sve hrvatske oporbene stranke objavile su zajedničku deklaraciju, u kojoj su sažete težnje hrvatskog naroda razvijane tijekom stoljeća njegove borbe za slobodu. Ta je zajednička deklaracija zahtijevala.¹¹

1. Cjelovitost svog hrvatskog teritorija.
2. Zasebnu hrvatsku državu s parlamentarnim uređenjem u okviru Habsburškog Carstva.
3. Jednakost s Mađarskom i sa ostalim sastavnim dijelovima Carstva u donošenju svih odluka od zajedničkog interesa.

Do kraja devetnaestog stoljeća ideologija hrvatskog nacionalizma razvila se i politički oblikovala u Hrvatsku stranku prava. U isto se vrijeme formulirala i "jugoslavenska ideologija", koja je proklamirala ideju o jedinstvu i bliskosti svih Južnih Slavena. Istodobno se zbivalo i stvaranje hrvatskog seljačkog pokreta. Te političke grupacije dominirale su političkim životom Hrvatske i izazvale sve veće promjene kroz koje je do današnjih dana hrvatski politički razvoj prošao.

Ideologiju radikalnog hrvatskog nacionalizma definirao je dr. Ante Starčević, pravnik i osnivač Hrvatske stranke prava, jedne od vodećih hrvatskih političkih stranaka prije prvog svjetskog rata. Stranka prava je u hrvatskom političkom razvoju izravno povezana sa ustaškim pokretom i uspostavljanjem današnje Nezavisne Države Hrvatske, premda je tijekom tog razvoja izvorna ideologija pretrpjela znatne promjene. Starčevićeva liberalna nacionalistička ideologija bila je zasnovana na idejama francuske revolucije i težila je parlamentarnom režimu te osobnim, ekonomskim, političkim i kulturnim slobodama, no njen je glavni zahtjev bio nacionalno samoodređenje hrvatskog naroda. Istaknuti vođa Hrvatske stranke prava, Eugen Kvaternik, koji je organizirao pobunu protiv austrougarske vlasti, naveo je postulate svoje stranke slijedećim riječima:

"Općenito govoreći, stav Stranke prava uvijek je bio, sada jest i uvijek će biti: potpuna nezavisnost hrvatske države, potpuni suverenitet hrvatskog naroda u granicama ustavnih prava hrvatske nacije, zajamčenih međunarodnim ugovorima¹² ... Naša politika zahtijeva da Hrvati žive u svojoj vlastitoj državi, ne u Austriji ili pod Austrijom, već kraj Austrije"¹³.

Hrvatsku stranku prava podržavali su hrvatski seljaci, hrvatska niža srednja klasa i niže katoličko svećenstvo. Njezini su glavni propagatori među seljaštvom bili

11

Ibid., pp. 306-307

seoski katolički svećenici. Zanimanje katoličkog svećenstva za Hrvatsku stranku prava potaknule su političke aktivnosti srpskog pravoslavnog svećenstva. Zbog toga je Hrvatska bila jedina zemlja u cijelom katoličkom Carstvu gdje je veliki dio katoličkog svećenstva postao protuaustrijski i liberalan. Zbog zasebnih političkih aktivnosti Srba u Hrvatskoj i zbog podrške koju su Srbi u Hrvatskoj pružali mađarskoj vlasti, Hrvatska je stranka prava postala izrazito protusrpska. Takav je stav, dakako, bio intenziviran i antagonizmom dviju Crkvi na razmeđu istočnog pravoslavlja i rimokatoličanstva.

Sasvim u suprotnosti s tom ideologijom isključivog hrvatskog nacionalizma nadahnutog hrvatskom prošlošću i izazvanog političkim uvjetima u Hrvatskoj, krajem devetnaestog stoljeća razvija se drugačija škola političke misli, koja podržava ideju da su svi Južni Slaveni, a to znači Hrvati, Srbi, Slovenci i Bugari, jedan te isti narod. Ta "jugoslavenska ideja" razvila se kao izdanak panslavizma, koji je uzdizao vrijednosti slavenske kulture, naglašavao srodstvo slavenskih naroda i propagirao ideju o zajedništvu njihovih interesa.

Na osnovi te ideologije u Hrvatskoj je nastala politička grupacija poznata kao Hrvatsko-srpska koalicija. Vođe te koalicije smatrali su da će pobijediti Austriju ako dođu do sporazuma s mađarskom vladom. Mađari su objeručke prihvatili takvu ponudu kako bi okončali svoje probleme u Hrvatskoj i imali slobodne ruke u politici u Carstvu. Na taj je način Hrvatsko-srpska koalicija postala vladajućom strankom u Hrvatskoj 1913. godine, a podržavali su je uglavnom intelektualci i viša buržoazija.

No unatoč ulozi Hrvatsko-srpske koalicije i pojačanoj jugoslavenskoj propagandi, još je živjela ideja hrvatskog nacionalnog samoodređenja i želja da se sve hrvatske zemlje ujedine pod jednu vlast unutar reorganizirane Dunavske federacije. Tu su ideju podržavale ostale hrvatske političke stranke, a posebice Hrvatska seljačka stranka i Hrvatska stranka prava. Pod utjecajem tih stranaka Hrvatski je Sabor 1915, u jeku svjetskog rata, izjavio da: "postoji nesalomljiva volja i uporna želja (hrvatskog naroda) za nacionalnim jedinstvom i jednom unitarnom državom zasnovanom na nacionalnom principu te na pozitivnom i povijesnom ustavnom pravu, kako bi se omogućio slobodan razvoj nacionalnog, političkog, kulturnog i ekonomskog života hrvatskog naroda."¹⁴

Početak prvog svjetskog rata u Londonu je osnovan "Jugoslavenski odbor" sastavljen od Hrvata, Srba i Slovenaca političkih emigranata s teritorija Austro-Ugarske, a koji je promicao ideju o komadanju Austro-Ugarske i odvajanju Hrvata, Srba i Slovenaca od Dvojne Monarhije. Međutim, svako

12

Eugenij Kvaternik, *Rieč u zgodno vrijeme*, (Zagreb, 1870), p. 31

13

Ibid., p. 40

14

J. Horvat, op. cit., p. 438

djelovanje tog Odbora u korist hrvatskog naroda bilo je onemogućeno jer je Odbor potpao pod kontrolu srpske vlade u izbjeglištvu i time izgubio slobodu svog djelovanja.¹⁵

Prije završetka rata predstavnici svih hrvatskih političkih stranaka, uključujući i predstavnike Hrvatske stranke prava, poslali su pismo "Jugoslavenskom odboru" i srpskoj vladi u kojem je stajalo da je Hrvatska nakon rata voljna ući samo u stvarnu uniju sa Srbijom, što znači da Hrvatska treba ostati zasebna država, kao i Srbija, te da bi dvije države bile povezane stvaranjem ustavnog sporazuma za vlast u određenim zajedničkim poslovima.¹⁶

29. listopada 1918. Hrvatski je Sabor proglasio raskidanje svih veza s Austro-Ugarskom, a na teritoriju bivše Austro-Ugarske stvorena je "Država Slovenaca, Hrvata i Srba", koja međutim nije bila priznata od saveznika. Ideja o uniji sa Srbijom odnijela je privremenu pobjedu kad su predstavnici nove države i predstavnici srpske vlade potpisali Ženevsku deklaraciju, prema kojoj su "Država Slovenaca, Hrvata i Srba" i Kraljevina Srbije trebale imati zajedničko ministarstvo vanjskih poslova, a u svim ostalim poslovima bi nastavile funkcionirati kao zasebne države dok se sve strane o kojima je riječ ne sporazume o zajedničkom ustavu.¹⁷

Događaji koji su uslijedili krenuli su, međutim, drugim smjerom. Krajem rata na hrvatskom su teritoriju stvorene revolucionarne organizacije poznate pod imenom "Narodna vijeća". Bile su inspirirane jugoslavenskom ideologijom a u njima su dominirali Srbi te Hrvati prosrpske orijentacije. U Narodnom vijeću u Zagrebu, glavnom gradu Hrvatske, prevladavala je Srpsko-hrvatska koalicija koja je u međuvremenu dospjela pod jak utjecaj srpskih vođa. Ugled Srbije kao saveznice na strani pobjedničkih sila bio je izvanredno velik. Srbija je – kao rezultat jugoslavenske propagande – oslikavana kao idealna demokratska država, a u Hrvatskoj se vrlo malo znalo o srpskim vođama, njihovim idejama i njihovim namjerama. Hrvatski sabor nije raspušten, ali je bio tih, jer je vodeće političke odluke i aktivnosti uzurpiralo Narodno vijeće, a onaj tko bi mu se suprotstavio bio bi etiketiran kao proaustrijanac, što je, u danima austrijskog poraza i žestokih protuaustrijskih osjećaja, bilo jednako izopćenju. Jugoslavenska propaganda oslikavala je prekrasnu situaciju u budućoj zajedničkoj državi sa Srbijom i vršila pritisak da se donesu brze odluke, opravdavajući potrebu za tim tvrdnjom da će Hrvatska, ako se smijesta ne ujedini sa Srbijom,

15

Najeminentniji hrvatski vođa u emigraciji, Franjo Supilo, osnivač Hrvatsko-srpske koalicije i jedna od vodećih političkih ličnosti u Austro-Ugarskoj, izašao je iz Odbora jer je, prema njegovim riječima, "shvatio da je Odbor postao samo sredstvo vlade u Srbiji." Ibid., pp. 439-470

16

J. Horvat, op. cit., p. 484

17

F. Šišić, *Dokumenti o Postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, (Zagreb, 1920), pp. 96-99; J. Horvat, op. cit., pp. 496-498

temeljem Londonskog ugovora izgubiti teritorij koji traži Italija. Nisu održani nikakvi izbori niti plebiscit da bi se donijela odluka tako velikog i vitalnog značenja. Nekolicina u vrhu Narodnog vijeća imala je situaciju u svojim rukama. Čuli su se i neki glasovi prosvjeda, kao onaj Stjepana Radića, vođe Hrvatske seljačke stranke, no izgledi za djelotvoran otpor posve su nestali zbog činjenice da je u međuvremenu srpska vojska okupirala cijeli teritorij Hrvatske.

Tako su u jednom od najsudbonosnijih trenutaka svoje povijesti Hrvati bili ideološki podijeljeni, nedostajala im je jaka organizacija i ujedinjeno vodstvo koje bi vodilo računa o njihovim interesima. U toj konfuziji i prije no što su se hrvatski vođe stigli prilagoditi novonastaloj situaciji Srbi iz Hrvatske brzaju u sudbinsku odluku. 1. prosinca 1918, samo mjesec dana nakon prekida veza s Austro-Ugarskom, delegacija revolucionarnog Narodnog vijeća odlazi u Beograd, gdje regent Aleksandar proglašava uspostavu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca kao unitarne države, bez specificiranja bilo kakvih preduvjeta u vezi s unutarnjom organizacijom Kraljevstva.¹⁸ Strogo ustavno gledano to proglašenje nije bilo legalni, već revolucionarni čin, jer Hrvatski sabor, jedino tijelo ovlašteno za ustavna pitanja, nikada nije glasao niti potvrdio stvaranje nove Kraljevine.

Tako je – jer su samo srpske nacionalne težnje bile zadovoljene, dok su nacionalni ideali hrvatskog naroda ostali ignorirani i neispunjeni – nova država već u samom svom začetku nosila elemente budućih poteškoća.

HRVATSKI SELJAČKI POKRET I NJEGOVA KONCEPCIJA SELJAČKE DRŽAVE

Od samog početka zajedničkog života triju naroda u Kraljevini, Srba, Hrvata i Slovenaca jugoslavenska se ideja, ona koja je tvrdila da su ta tri naroda zapravo jedan, pokazala pukim mitom koji su podržavale vladajuće skupine u Srbiji želeći jačati svoju hegemoniju nad ostatkom zemlje. U takvim je okolnostima vodeći ulogu u opoziciji beogradskom režimu preuzela Hrvatska seljačka stranka.

Brojčana snaga Hrvatske seljačke stranke bila je prije početka svjetskog rata, 1914, vrlo mala. Godine 1913. Hrvatska seljačka stranka imala je samo tri zastupnika u Hrvatskom saboru, što je predstavljalo oko tri posto ukupnog broja zastupnika. No, omiljena zbog svoje privlačne ideologije socijalne pravde i republikanstva i u povoljnoj situaciji zbog sve lošijih političkih uvjeta u novoj državi, Hrvatska republikanska seljačka stranka brzo je prerasla u snažnu i utjecajnu organizaciju te uskoro postala dominantna politička stranka u Hrvatskoj.

Socijalna filozofija te stranke – koju je formulirao dr. Antun Radić – snažno je djelovala na seljake i slične skupine stanovništva u poslijeratnoj situaciji, dok je

¹⁸
Ibid., pp. 501-502

nacionalistička i protumonarhistička nota, koju su dodali Stjepan Radić i ostali vođe stranke, bila upućena hrvatskoj srednjoj klasi, sitnim poduzetnicima, bivšim vojnim oficirima, intelektualcima i svećenstvu, i to zato što je u svim tim klasama postojalo rastuće nezadovoljstvo vlastitim statusom i izgledima u državi u kojoj je sve više rasla dominacija beogradskog dvora i beogradskih političara.

Antun Radić razvio je svoju ideologiju još dok je Hrvatska bila dio Austro-Ugarske. Njegova politička filozofija vrlo je jasno odražavala njegovu reakciju protiv hrvatske više buržoazije koja je popuštala zahtjevima mađarske vlade kako bi osigurala svoje vlastite pozicije, a istovremeno je potpadala i pod ideološki utjecaj jugoslavenske propagande. On je jedinu nadu za hrvatsku budućnost vidio u hrvatskom seljaštvu, koje je u to doba predstavljalo gotovo devedeset posto hrvatskog stanovništva i koje je bilo vezano uza svoju staru kulturu i institucije. Tako je Antun Radić počeo naglašavati vrijednosti narodne seljačke kulture i seljačkih društvenih institucija razvijenih u obliku zadruga.¹⁹ Bio je uvjeren da su seljaci sposobni sudjelovati u političkom životu zemlje kao i građanstvo. Umjesto vladavine manjine, kako je to bilo u Austro-Ugarskoj, on je zastupao ideju o vladavini naroda. To je u Hrvatskoj značilo vladavinu seljaštva u suradnji s gradskim klasama. Seljaci su trebali postići taj cilj ne nasilnim metodama, već školovanjem i organiziranjem. Prosvjećenje seljaštva u političkim pitanjima i sposobna skupina seljačkih vođa u svakom, pa i najudaljenijem selu smatrani su glavnim koracima u ostvarenju seljačke države u kojoj bi vladala sigurnost, dostojanstvo i pravda. Radić je shvaćao da bi se Hrvatska suočila s velikim teškoćama u postizanju takve države kad bi djelovala sama, pa je stoga čvrsto vjerovao u neizbježnost organiziranja cijelog svijeta kao zajednice čovječanstva, gdje bi se čuvala prava čovjeka i prava naroda.²⁰

Stjepan Radić i ostali vođe Seljačke stranke dali su se na ostvarenje tih ideja pa su počeli organizirati hrvatske seljake u svakom selu. Taj je zadatak nakon svjetskog rata bio mnogo lakši, jer su mu pridonijela razočaravajuća iskustva u novoj državi koja je uvelike napadala seljačke stavove.²¹

Kada je na nacionalnim izborima 25. ožujka 1923. Hrvatska seljačka stranka osvojila 61 od 83 zastupnička mjesta na teritoriju Hrvatske-Slavonije-Dalmacije uz 9 zastupničkih mjesta u Bosni i Hercegovini, to je zastupničko tijelo jednoglasno prihvatilo rezoluciju u kojoj je stajalo da se ono "smatra jedinim legalnim i legitimnim nasljednikom Hrvatskog Sabora u Zagrebu, koji de iure

19

Pogledati moju detaljnu analizu socijalne i psihološke strukture društva zadruga u nadolazećem izdanju *Psychiatry*.

20

Dinko Tomašić, "Sociological Thought of Antun Radić", *World Peace*, Zagreb, 1940. Također, "Sociology in Yugoslavia", *The American Journal of Sociology*, July, 1941.

21

Dinko Tomašić, "Peasants and Propaganda in Croatia", *Public Opinion Quarterly*, July, 1937.

nikad nije ni prestao postojati..."²² To je zastupničko tijelo za temelje svoje politike proglasilo slijedeće:²³

1. Tumačenje, poštovanje i provođenje volje hrvatskog naroda; 2. Puno i neograničeno pravo na nacionalno samoodređenje; 3. Praktično mirotvorstvo i stvarna humanost, "koja se u našoj zemlji može osigurati samo ako se ona organizira i prizna kao neutralna seljačka republika."

Vođe hrvatskog seljačkog pokreta detaljno su razradili "Ustav Neutralne Seljačke Republike Hrvatske" koji je utjelovljavao sve ideje i načela organizacije jednog humanog, pacifističkog i demokratskog svijeta zasnovanog na principima hrvatskog društva zadruga, iz kojeg je većina vodstva Seljačke stranke i potjecala.

Taj je ustav proglasio "suverenitet naroda, izražen kroz plebiscite o teritorijalnim i ustavnim pitanjima te kroz pravo na inicijativu i referendum o zakonodavnim pitanjima."²⁴

Ustav je uključivao i vrlo liberalnu "Povelju o ljudskim pravima", koja su podrazumijevala osobnu sigurnost i nepovredivost, ukinuće smrtno kazne, slobodu okupljanja, slobodu ispovijedanja vjere i slobodu izražavanja, sveopće osiguranje, ekonomsku sigurnost, opće obrazovanje i opću zdravstvenu zaštitu.²⁵

Republika nije trebala imati stajaću vojsku, već bi svaki građanin morao proći vojničku obuku zbog obrane zemlje.²⁶ Država je bila zamišljena kao "organizacija kulture", kao "moralna zajednica razumnih ljudskih bića" te kao "organizacija ekonomskih izvora za dobrobit ljudi, s općom obvezom da se radi i pravom svakoga na život dostojan čovjeka"²⁷. U Seljačkoj Republici Hrvatskoj trebala je postojati i sloboda zanimanja, sloboda trgovanja te ukinuće carinskih

22

Constitution of the Neutral Peasant Republic of Croatia, uredio L. Kezman, Pittsburgh, Pa., 1923, Dodatak

23

Ibid.

24

Peticija koju bi potpisalo sto tisuća odraslih građana bila bi dovoljna kao zahtjev za plebiscit, a peticija koju bi potpisalo trideset tisuća odraslih građana bila bi dovoljna za predlaganje zakona, amandmana ili ukinuća bilo kojeg zakona. Isti broj građana mogao je zatražiti referendum o bilo kojem zakonu do dva mjeseca nakon njegova izglasavanja. Zakoni od "vitalnog interesa naroda" nisu mogli biti izglasani bez referenduma. Ibid., Dio B. Pogl. II, član 1; Ibid., Dio C

25

Ibid., Dio B. Pogl. II, član 4; Pogl. III, članovi 1, 2, 3

26

Ibid., Dio C. Pogl. II

27

Ibid., Dio B. Pogl. III

ograničenja. Država bi posebnu pažnju poklanjala seoskoj proizvodnji, pa bi sva industrija, banke i krediti bili organizirani tako da unaprijede poljoprivrednu proizvodnju i život na seoskim imanjima. U Republici je "svatko trebao uživati u plodovima svog vlastitog rada" i "nitko nije trebao ostati bez sredstava za život, osim svojom vlastitom krivnjom".²⁸

Seljačka Republika Hrvatska bila je zamišljena kao neutralna i pacifistička država, čiju bi neutralnost priznale i za nju jamčile velike sile. Takva Hrvatska ne bi imala potrebe za diplomatskim predstavnicima. S druge strane, kulturni i trgovački odnosi s ostatkom svijeta uvelike bi se poticali, pa bi stoga Hrvatska imala u inozemstvu svoja kulturna i konzularna predstavništva, jer je Hrvatska trebala biti "živi član velike ljudske zajednice, koja bi se polako ali sigurno pretvarala u veliku svjetsku federativnu republiku."²⁹

Za pokrivanje troškova postojao bi progresivni porez na prihod, no iznos individualnog prihoda apsolutno nužan za pristojan životni standard trebao se utvrditi zakonom i biti podvrgnut minimalnom oporezivanju ili pak potpuno oslobođen od poreza.³⁰

Brzi razvoj Hrvatske seljačke stranke u Jugoslaviji, njezina snaga i utjecaj na ostatak zemlje izvan teritorija Hrvatske, kao i njeno okupljanje svih Hrvata bez obzira na klasu i zanimanje pod barjak republikanstva postali su prava prijetnja vladajućoj skupini u Kraljevini.

Stjepan Radić posjećivao je u međuvremenu razne strane metropole pokušavajući zainteresirati svjetsko mnijenje za hrvatsko pitanje. Hrvati su od hrvatskog problema željeli stvoriti međunarodno pitanje. No u to doba europske vlade nisu bile spremne razmatrati unutarnja pitanja suverenih država. Poslijeratna je Europa, zasnovana na versajskom ugovoru, smatrala unutrašnje probleme isključivim pitanjem vlade na koju se to odnosilo i nije vidjela nikakvu vezu između unutarnjih situacija i stabilnosti odnosno nestabilnosti međunarodnog poretka. Razočarani nedostatkom interesa međunarodnih službenih krugova, vođe Hrvatske seljačke stranke, koji su se godinama uzdržavali od priznavanja zakonitosti formiranja Jugoslavije, konačno su odlučili sudjelovati u beogradskom parlamentu i voditi borbu za hrvatsku slobodu parlamentarnim putem. Ubrzo su nagovoreni da sudjeluju u beogradskoj vladi. No, slijedeći su izbori, iskazavši gubitak oko 29 posto glasova u odnosu na rezultate prethodnih izbora, pokazali razočaranje hrvatskog izbornog tijela.

Međutim, događaji se nisu odvijali onako kako je to vladajuća skupina u Beogradu očekivala. Vođe Seljačke stranke su razočarani malom i beznačajnom

---

28
Ibid.

29
Ibid., Dio C. Pogl. II

30
Ibid.

ulogom koja im je bila dodijeljena u beogradskoj vlasti, ubrzo počeli s parlamentarnom opstrukcijom, koju su podržavale i neke srpske oporbene stranke, koristeći beogradski parlament da javno optuže beogradsku vladajuću skupinu i njene nedemokratske, diskriminatorske i neparlamentarne metode. Vlada nije mogla stvoriti pouzdanu i stabilnu parlamentarnu većinu. Prijetnja koju je predstavljao Radić bila je stvarnija i bliža no ikad. Vrhunac te napete atmosfere zbio se kada su Stjepan Radić i druga dva zastupnika Seljačke stranke poginuli pogođeni mecima koje je u njih ispalio jedan srpski zastupnik usred beogradskog parlamenta.

Usljedila je diktatura kralja Aleksandra, koja je u Hrvatskoj uzrokovala ilegalni otpor protiv diktatorskog režima kao i borbu hrvatske političke emigracije protiv tog režima u inozemstvu. Vodstvo Hrvatske seljačke stranke preuzeo je dr. Vladimir Maček. 1932. godine Vlatko Maček i ostali hrvatski politički vođe objavili su deklaraciju protiv diktature i srpske hegemonije, navodeći nužnost da se povрати stanje stvari koje je između Hrvatske i Srbije postojalo do 1. prosinca 1918. Hrvatsko je vodstvo smatralo da se sporazum dvaju naroda na principima nacionalnog samoodređenja i jednakosti može ostvariti samo uz uvjet da je Hrvatska ponovno slobodna. Tu su deklaraciju potpisali i politički vođe Slovenaca. Ubrzo nakon toga dr. Maček i ostali hrvatski politički vođe bivaju uhićeni.

USTAŠKA DRŽAVA

Formirale su se dvije različite skupine hrvatskih političkih emigranata. Prvu je predvodio dr. Juraj Krnjević, glavni tajnik Hrvatske seljačke stranke, a drugu dr. Ante Pavelić, vođa Hrvatske stranke prava. Te dvije grupe nisu imale ništa zajedničko; slijedile su različite ideologije, koristile različite metode borbe te tražile prijatelje i saveznike na različitim stranama. Dr. Krnjević priznavao je vodstvo dr. Mačeka, predsjednika Hrvatske seljačke stranke, i njegov je cilj bio doprinijeti slobodi Hrvatske uz pomoć zapadnih demokracija. Živio je u Ženevi i održavao kontakte s britanskim i francuskim političkim vođama i državicima.

Dr. Pavelić je živio u Italiji, bio blisko vezan s fašističkom vladom i održavao izravne kontakte s njemačkim političkim vođama nakon dolaska nacista na vlast. On je bio i zapovjednik (poglavnik) vojničke revolucionarne organizacije koja se zvala "Hrvatski ustaša" i koja je bila spremna koristiti svaki oblik sile koji bi se pokazao potrebnim pri ostvarenju konačnog cilja, neovisne Hrvatske.

Rast fašizma i nacizma, izraza krajnjeg i totalitarnog nacionalizma, uvelike je utjecao na zaklete sljedbenike Starčevićeva liberalnog nacionalizma. Ne samo da zapadne demokracije nisu učinile ništa kako bi olakšale nepovoljan položaj Hrvatske pod bezobzirnim režimom terora, već je izgledalo da one, posebice Francuska, čine sve što je u njihovoj moći da pojačaju diktatorsku ulogu kralja Aleksandra, koga su Francuzi smatrali jednim od svojih najboljih prijatelja. Pavelić i njegovi sljedbenici, koji su željeli neovisnu Hrvatsku pod svaku cijenu, vjerovali su da taj cilj mogu postići samo uz pomoć fašističkih i nacističkih sila.

Bili su uvjereni da će u nadolazećem sukobu demokracija i Osovine pobijediti ovi potonji. No da bi zadobili povjerenje fašista i nacista, bilo je nužno prihvatiti njihovu ideologiju. Na taj je način ime Ante Starčevića ostalo samo mit i simbolika, dok je pravi izvor ideja postao dr. Milan Šufflay, poznati povjesničar i sociolog, koga su u međuvremenu ubili beogradski agenti.

Šufflayeva glavna ideja bila je da je nemoguća bilo kakava trajna zajednica Hrvata i Srba, i to zbog golemih razlika koje postoje između ta dva naroda i zbog dvanaest stoljeća različite povijesti, tijekom koje su Hrvati postali zapadnoeuropski narod, a Srbi se orijentirali prema Istoku i Bizantu. Šufflay je naglašavao i važnost rasnih razlika, te tvrdio da su Hrvati i Srbi rasno potpuno različiti, jer su Hrvati svijetla rasa s manjom primjesom mongolske krvi, a Srbi tamnija rasa paleo-balkanskog podrijetla. Smatrao je da su Hrvati i Srbi vrlo različiti po karakteru i sklonostima. Prema Šufflayu, Hrvati su kao katolici bili vezani za Vatikan i zapadnu misao, dok je Srbe, kao istočne pravoslavce, u svjetskoj politici predvodila Rusija, i to kao nasljednica Bizanta.³¹

Ta se promjena u ideologiji Stranke prava dogodila u početku samo kod glavnih vođa, dok većina ostalih članova neko vrijeme nije razlikovala Mačeka i Pavelića, vjerujući da njih dvojica surađuju u ostvarenju zajedničkog cilja.

Pod utjecajem fašističke misli, grupa koju je predvodio dr. Ante Pavelić razvila je ideju "dinamičnog nacionalizma", zasnovanog na katoličanstvu i na međunarodnoj orijentaciji hrvatskog naroda prema fašističkoj Italiji. Taj je pokret definitivno postao protujugoslavenski, protupanslavenski, protuboljševički te protuliberalan. Njegovi su sljedbenici vjerovali u upotrebu sile i nasilja kao sredstva borbe protiv terora koji je primjenjivao beogradski režim prema hrvatskoj opoziciji. Dodana je i antisemitska nota, no ona nikad nije postala jače izraženom jer je pokretom dominirao portusrpski stav naslijeđen iz prošlih vremena.

Skupina ustaških revolucionara smještenih u Italiji surađivala je s makedonskim revolucionarima i organizirala atentat na jugoslavenskog kralja Aleksandra u Marseilleu 1934. godine.

U godinama nakon atentata na kralja Aleksandra koalicija hrvatskih i srpskih oporbenih stranaka donijela je dr. Mačeku velike izborne pobjede te je on, imajući na umu konačno rješenje hrvatskog problema, započeo pregovore s regentom princem Pavlom. Konačno je postignut dogovor, poznat kao "sporazum", prema kojem je Hrvatska dobila autonomiju u nekim unutarnjim poslovima. Međutim, vanjska politika i vanjska trgovina, vojska, državne financije, željeznice, pošta, telefon i telegraf, religija, međunarodna trgovina, služba sigurnosti i policija ostali su u rukama beogradske vlade, kao i zakonodavna pitanja u svezi rudarstva, dio općeg industrijskog zakonodavstva, osiguravajuća poduzeća, komercijalno zakonodavstvo i dio građanskog prava, opći principi

31

Milan Šufflay, *Hrvatska u svjetlu svjetske historije i politike*, (Zagreb, 1928). Vidjeti također Dinko Tomašić, "Sociology in Yugoslavia", *The American Journal of Sociology*, July, 1941.

obrazovanja te radničko i lokalno zakonodavstvo.³² Ostim toga, diktatorski je ustav Jugoslavije ostao na snazi u zemlji i nakon sporazuma s Hrvatima. Prema tom Ustavu, kralj je bio ovlašten proglasiti izvanredne mjere u bilo koje vrijeme, s kabinetom koji bi djelovao pod njegovom upravom i bio ovisan samo o njemu.³³ Bilo je jasno da je, unatoč promjeni nabolje u hrvatsko-srpskim odnosima, Hrvatska postala samo zaseban teritorij sa zasebnom upravom unutar Jugoslavije. U sastavu vladajućih grupa u Kraljevini nije bilo značajnih promjena. Moć je ostala koncentrirana u rukama dvorske klike i vojnih vođa u Beogradu, a osobne i političke slobode ukinute u cijeloj Jugoslaviji. Beogradski kabinet, kojeg je birao regent princ Pavle, sastojao se nakon sporazuma s Hrvatima od sedamnaest članova, od kojih je petero predstavljalo hrvatski narod. No i takav su sporazum s Hrvatima hegemonistički orijentirani srpski političari i vodeći vojni krugovi smatrali samo privremenom mjerom, nužnom da bi se izbjegla katastrofa u atmosferi predratne Europe. Njihov je krajnji cilj bio povratak u centralizam u prvom pogodnom trenutku. S druge strane, nije bio zanemariv ni utjecaj neminovnosti rata i neizvjesne budućnosti na odluke vođa Hrvatske seljačke stranke, unatoč činjenici što su smatrali da uvjeti sporazuma ne odgovaraju zahtjevima hrvatskog naroda i premda su znali da sporazum znači veliki korak naprijed. Sam je dr. Maček izjavio da on ne bi sklopio takav sporazum da u to doba u Europi nije bilo rata. To je često naglašavano u tisku Seljačke stranke. Međutim, prijetnja rata i neizvjesna budućnost omogućili su novoj hrvatskoj administraciji da osnaži svoj položaj u vezi s lokalnim pitanjima. Svi srpski politički vođe bili su ogorčeni osnaženjem hrvatske pozicije. No prije nego što su Hrvati uspjeli konsolidirati svoj utjecaj na beogradsku vladajuću skupinu, nasilno rušenje beogradske vlade od strane srpskih vojnih vođa preokrenulo je tijek događaja u drugom smjeru i Jugoslaviju je uskoro okupirala nacistička vojska.

S njemačkom i talijanskom vojskom – koje su izvršile invaziju na Jugoslaviju – iz egzila dolaze i vođe Hrvatskog ustaškog pokreta i 10. travnja 1941. proglašena je Nezavisna Država Hrvatska. Ona je i samim svojim imenom simbolizirala glavni cilj Hrvatskog ustaškog pokreta, koji nije imao nikakvih obzira u odabiru metoda za njegovo ostvarenje. Načela Hrvatskog ustaškog pokreta eksplicitno izražavaju taj cilj slijedećim riječima:³⁴ "Hrvatski narod u cjelini ima pravo na sreću i blagostanje, kao što i svaki član te cjeline ima isto pravo. Takva sreća i blagostanje mogu se stvoriti i materijalizirati za narod u cjelini, kao i za pojedince kao članove te cjeline samo u potpuno zasebnoj i Nezavisnoj Državi Hrvatskoj;

32

"Uredba o Banovini Hrvatskoj", *Službene Novine*, 26. August 1939, Član 2

33

Dinko Tomašić, "Constitutional Changes in Yugoslavia", *Political Science Quarterly*, December, 1940, p. 590

34

Hrvatsko gospodarstvo, Zagreb, 23. listopada 1941.

Hrvatska zato ne smije i ne može biti sastavni dio u bilo kakvom obliku bilo koje druge države niti bilo kakvog tipa državne organizacije.

Uz apsolutan i beskompromisan zahtjev za zasebnom i neovisnom državom, postoji i naglasak na posebnosti hrvatske kulture i na ustaškom tipu totalitarizma. U svojoj ideološkoj propagandi vođe ustaške države ističu važnost doma, obitelji, privatnog vlasništva, Crkve i države kao temeljnih institucija društva. Rad i stvaranje moralnih i materijalnih vrijednosti treba biti jedini kriterij vrednovanja osobe. Osim rada, naglasak je na "redu", "disciplini", "poštenju", "savjesti", "žrtvi". Ekonomski sustav treba biti zasnovan na "složnosti rada i kapitala", a ustaška se ideologija ne slaže s "pretjeranom akumulacijom privatnog kapitala."³⁵

U državnoj organizaciji prihvaćen je princip vođe i autoriteta. Vodstvo, vlast i suverenitet Nezavisne Države Hrvatske utjelovljeni su u osobi dr. Ante Pavelića, čiji je službeni naziv Poglavnik. On je izvor sve vlasti i njegova je riječ konačna, bez mogućnosti žalbe. On vlada uz pomoć vijeća Događnika. Novi se vladari oslanjaju ponajprije na ustaške oružane snage, koje kontroliraju vojsku i policiju te upravljaju životom cijele zemlje. Hrvatska vojska prije nije postojala, pa je bilo relativno lako u Hrvatskoj stopiti vojsku i vladajuću stranku u jedno tijelo, premda su se čak i u ovakvom slučaju – prema nekim vijestima – pojavili sukobi između ustaša i vođa Hrvatske vojske.³⁶ Očekuje se krajnja vjernost i lojalnost Poglavniku. On se smatra stvarateljem države i "ono što On kaže mora biti urađeno" jer je "ono što On kaže ispravno..." i "svaka Njegova riječ je sveta..."³⁷ Seljačka stranka i sve ostale političke skupine raspuštene su, a njihovi vođe internirani ili zatvoreni.³⁸ Jedan broj protivnika režima je smaknut.

Ustaška država zamišljena je kao velika obitelj patrijarhalnog tipa u kojoj je sva vlast sadržana u rukama velikog Oca i u kojoj svi članovi trebaju raditi pod njegovom upravom i za dobrobit cjeline. Cjelina je, s druge strane, odgovorna za fizički i moralni integritet svakog svog člana. Sami vođe i ideolozi NDH

35

Nezavisna Država Hrvatska treba biti "seljačka" i "radnička" država: neki od prvih zakona nove države osiguravaju zemlju za seljake bezemljaše i podižu radničke nadnice. Država je uložila stotinu milijuna kuna (dinara) za gradnju radničkih stanova, što je bio dio programa javnih radova. Nada se da će vlastiti dom i pristojan prihod odvratiti pojedince od podlijevanja negativnoj propagandi protiv nove države. Stoga su plaće državnih i privatnih uposlenika podignute, u skladu s većim troškovima življenja, više od prijašnjeg prosjeka. No teško je ocijeniti koliko je to povećanje stvarno. *Hrvatsko gospodarstvo*, 12. srpnja, 23, 25. srpnja, 23. listopada 1941; također *Hrvatski narod*, 19. srpnja 1941.

36

The New York Times, January 11, 1942.

37

Hrvatski narod, 19. srpnja 1941; *Hrvatsko gospodarstvo*, 15. srpnja 1941.

38

Hrvatsku seljačku stranku u jugoslavenskoj vladi u izbjeglištvu predstavljaju dr. Juraj Krnjević, kao zamjenik premijera, i dr. Juraj Šutej kao ministar financija.

uglavnom potječu iz sela u dinarskom dijelu Hrvatske, gdje seljaci i danas žive u velikim porodicama starog patrijarhalnog tipa.³⁹

Ideologija NDH kombinacija je Starčevićeva zahtjeva za potpunom političkom neovisnošću i katoličkog naglaska na autoritetu, obitelji, religiji, klasnom skladu i pristojnom životnom standardu za svakoga. Neke su ideje preuzete i od hrvatskog seljačkog pokreta, s namjerom da se pridobije podrška seljaštva. Tvrdi se da je rimokatolička vjera "temelj ustaškog pokreta" i ustaški ideolozi često ističu da "bi Hrvati nestali kao narod da nisu bili rimokatolici."⁴⁰ Nameće se zaključak da je ustaška ideologija bliska onoj fašističke Italije ili onoj Petainove Francuske.

Vanjskopolitička orijentacija, s druge strane, nije prema Italiji već prema Njemačkoj. Pronjemačka orijentacija u međunarodnoj politici može se promatrati – bez obzira na ogroman utjecaj nacista u "novom poretku" – kao reakcija protiv talijanske aneksije hrvatskog teritorija i kao obrana od talijanskih namjera da Hrvatsku pretvori u svoj protektorat. Tendencija da se Hrvatskom dominira ekonomski, politički i vojnički bila je očita u talijansko-hrvatskom sporazumu,⁴¹ kao i u postavljanju talijanskog princa na hrvatsko prijestolje. Talijanski princ Spoleto, kojeg je talijanski kralj imenovao na hrvatsko prijestolje, nije, međutim, nikada ni došao u Hrvatsku. Nisu razrađeni ni uvjeti ekonomske i vojne suradnje, kao što se može prosuditi na temelju graničnih incidenata i iz žalbi talijanskog tiska na vođe nove države.⁴²

Kada je uspostavljena Nezavisna Država Hrvatska, njen je dio postala i Bosna i Hercegovina sa svojim muslimanskim stanovništvom.⁴³ Vladari ustaške Hrvatske poklanjaju veliku pažnju muslimanima u tim područjima. Zastupaju spornu tvrdnju da "najčišći tip Hrvata, s gledišta krvi, osjećaja i intelektualnog

39

Dinko Tomašić, "Constitution Changes in Yugoslavia", ubi supra

40

Hrvatsko gospodarstvo, 15. srpnja 1941.

41

Prema sporazumu o jamstvu i suradnji između Hrvatske i Italije zaključenome 18. svibnja 1941, među dvjema zemljama treba postojati "puniji i bliskiji odnos u carinskim i monetarnim poslovima". Dogovorena je i talijanska suradnja u organiziranju i obučavanju hrvatskih oružanih snaga te u pripremanju vojne obrane zemlje. U vojnom sporazumu zaključenom istog dana stoji da Hrvatska ne smije imati mornaricu na jadranskoj obali te da otoci ne smiju biti utvrđeni. Italija je dobila i pravo prolaska svojih trupa kroz dio hrvatskog teritorija. Međutim, brojni incidenti između hrvatskih vojnika i talijanskih oružanih snaga na hrvatskom teritoriju onemogućili su stvaranje značajnije suradnje.

42

Prema američkim novinskim izvještajima, Italija se žalila na djelovanje hrvatskog ministra u Berlinu, pa čak tražila i njegovo otklanjanje. Prije nekog vremena talijanske su novine bile pune oštrih riječi za vođe nove hrvatske države pa su zato i bile zabranjene na dva dana. Vijesti o graničnim incidentima došle su u Ameriku privatnim kanalima.

43

Osim muslimana (700.000) u Bosni i Hercegovini obitavaju i pravoslavci (800.000) i katolici (500.000).

kapaciteta, živi u Bosni i Hercegovini.⁴⁴ Od Starčevića su naslijedili ideju da su bosansko-hercegovački muslimani jedan od najvažnijih elemenata hrvatske nacije. Za Hrvate je muslimanski problem bio problem etničke ravnoteže u Bosni i Hercegovini. Hrvati i muslimani tvore većinu stanovništva u odnosu na istočno-pravoslavne Srbe u tim područjima. Zbog tih su razloga muslimanski vođe postavljeni na najviša i najodgovornija mjesta u novoj Hrvatskoj.

Osim muslimana i pojedinaca s čvrstim interesima, glavna je podrška ustaškom pokretu na početku dolazila od gradske srednje klase, kod koje je utjecaj fašističke i nacističke ideologije uvijek bio zamjetan, i to zato što je ta klasa u totalitarnim nacionalističkim ideologijama tražila kompenzaciju za gubljenje svog ekonomskog i društvenog statusa. Teško je ocijeniti koliko je zadovoljena u svojim očekivanjima. Ustaški vođe još uvijek nameću nacionalističke simbole koji imaju sentimentalno značenje za sve klase. U svojim člancima i govorima stalno naglašavaju kako "ljudi osjećaju veliku sreću što žive u vlastitoj državi, u kojoj su oni i njihov narod jedini gospodari."⁴⁵ To pozivanje na osjećaje ima, dakako, posebnu propagandnu vrijednost u Hrvatskoj, čijih je dvanaest stoljeća povijesti značilo dugotrajnu borbu za očuvanje naroda i vlastite države. U takvoj situaciji pomisao na "nezavisnu državu" ima velik učinak, pa čak i ako je nezavisnost samo formalna i nominalna.

Sudeći po velikom broju smaknuća u Hrvatskoj, čini se da u zemlji postoji jak antifašistički ilegalni pokret⁴⁶, ali je pitanje hoće li se protivnici režima imati priliku boriti i napasti dok međunarodnom situacijom u Europi još uvijek dominiraju nacisti. Prodemokratske snage doći će, međutim, do izražaja čim sile Osovine počnu slabiti. U tom će slučaju otpor ustaškom režimu u Hrvatskoj vrlo vjerojatno predvoditi Hrvatska seljačka stranka. Njezin će uspjeh ovisiti o sposobnosti oporbenih vođa da usklade političke i kulturne tradicije hrvatskog naroda sa zahtjevima novog, poslijeratnog političkog sustava u središnjoj i jugoistočnoj Europi. Jasan prikaz mjesta i statusa Hrvatske u poslijeratnoj Europi bio bi iznimno važan za osnaženje antinacističkih elemenata. Takav bi prikaz dao moralnu podršku borbenom duhu hrvatskog seljaštva, čija su sredstva organiziranog grupnog otpora protiv strane vladavine i nedemokratskih vlada u prošlosti bila tako odlučna.

44

Hrvatsko gospodarstvo, 25. srpnja 1941.

45

Hrvatsko gospodarstvo, 12. srpnja 1941.

46

Prema brojkama koje su stigle iz Berlina 4. studenog 1941, a objavljene su u *New York Postu* od lipnja 1941, u Hrvatskoj je 245 ljudi ubijeno ili smaknuto zbog političkih razloga.

HRVATSKA U POSLIJERATNOJ EUROPI

Razmatrajući više od tisuću godina star politički razvoj hrvatskog naroda, u svim se razdobljima hrvatske političke povijesti jasno zamjećuju slijedeća kretanja: proces okupljanja oko zajedničkih nacionalnih simbola i borba za obranu nacionalne samostalnosti; nespremnost da se prihvati strana vladavina ili dominacija; i, konačno, tendencija k razvijanju političke organizacije koja bi izražavala autohtone kulturne osobine hrvatskog naroda. Nema sumnje da će se ti osnovni impulsi političkog razvoja hrvatskog naroda nastaviti kretati u svom povijesno i društveno uvjetovanom smjeru. Problem jest kako konstruktivno organizirati te tendencije, ukorijenjene u tradiciji i karakteru hrvatskog naroda, unutar poretka poslijeratne Europe.

Problem je tim važniji i zbog zemljopisnog položaja Hrvatske. Hrvatska je smještena u dijelu Europe karakterističnom po velikom broju etničkih skupina koje se bore za priznanje i izražavanje vlastitih težnji, kao i po tome što su se za ta područja stoljećima borili razni zapadni i istočni kulturni, politički i ekonomski sistemi. To područje velike nestabilnosti i promjenjivih savezništava, regija kroničnih napetosti i sukoba (gdje su počela i dva svjetska rata) poznato je kao europska "trusna zona". Nadalje, Hrvati su smješteni u dijelu tog područja "koji je pogođen podjelom između istočnog kršćanstva, koje je svoju religiju i kulturu naslijedilo od Bizanta i grčke Crkve, i zapadnog kršćanstva, čija religija i kultura potječu iz rimskog svijeta. U dijelu svijeta gdje je Crkva još uvijek dominantan faktor u društvu, pa i u političkom vodstvu, to nije mali rascjep, kao što to povijest hrvatsko-srpskih odnosa i pokazuje."⁴⁷

Nema sumnje da je rješavanje hrvatskog pitanja vrlo bitno za problem pretvaranja ove europske "opasne zone" u stabilniju zajednicu naroda. Tako je hrvatsko pitanje integralni dio problema uspostavljanja trajnog mira u Europi i svijetu kao cjelini.

Problem jest kako pomiriti historijske zahtjeve hrvatskog naroda za samoodređenjem, samoopredjeljenjem i izražavanjem vlastite volje s očitom potrebom da se svi narodi jugoistočne i srednje Europe organiziraju u Zajednicu naroda, kako bi se spriječili sukobi, omogućio ekonomski razvoj i unaprijedili međunarodni odnosi.

Tijekom razvoja političke misli hrvatskog naroda izbijale su nasilne reakcije, ustanci i organizirani otpori cijelog naroda no oni nisu bili usmjereni protiv suradnje s ostalim narodima, već protiv strane dominacije. Hrvatska je, naprotiv,

47

R. Hartshorne, "The Politico-Geographic Pattern of the World", *The Annals of the American Academy of Political and Social Sciences*, November, 1941, p. 50-53. Sukob koji se u zadnje vrijeme između te dvije Crkve pojačao dobro je ilustriran navodnim dokumentom koji je izdala Srpska pravoslavna crkva, a objavile ga engleske i američke novine. Taj "dokument" optužuje Katoličku crkvu i cijeli hrvatski narod za navodne zločine nad pravoslavnim svećenstvom i članovima Srpske pravoslavne crkve u Hrvatskoj. Hrvatski članovi jugoslavenske vlade u izbjeglištvu oštro su prosvjedovali protiv takvih tvrdnji (vidi pismo dr. Jurja Krnjevića, zamjenika premijera, *London Times*, 7. studenoga 1941).

tijekom svoje dugogodišnje povijesti stalno željela ući u političke saveze s drugim narodima, kao što su Mađari, Austrijanci, Slovenci i Srbi, uz razumljivu pretpostavku da će dogovorene zajednice biti organizirane na osnovi pravde i jednakosti. Međutim, nijedna od tih političkih zajednica nije se pokazala pravednom i bez sklonosti dominaciji. To ipak ne znači da hrvatski narod neće biti spreman uspostaviti političke, vojne i ekonomske odnose s ostalim narodima, uz pretpostavku da se Hrvati priznaju zasebnim nacionalnim, političkim i kulturnim entitetom i da se hrvatski odnosi s tim narodima organiziraju na osnovi uzajamnog poštovanja, unutarnje autonomije i potpune jednakosti u zajedničkoj vladi.

Da bi se ove težnje za ravnopravnim statusom i autonomnim razvojem zadovoljile, posebno se mora razmotriti problem organizacije centralnog vladajućeg tijela Zajednice naroda koje će Hrvatska biti sastavni član. Bez ulaženja u raspravu o veličini i sastavu takve zajednice, bilo u obliku jedne nove Jugoslavije ili još veće i složenije konfederacije⁴⁸, nameće se zaključak – izveden iz hrvatske povijesti i nacionalnog karaktera – da zajedničkoj vladi treba ostaviti samo ograničeno polje zajedničkih interesa. Kao što nedavna prošlost Jugoslavije jasno dokazuje, snaga političke zajednice naroda koji su do njenog uspostavljanja bili podijeljeni suprotnim težnjama ne leži u njenoj centralističkoj organizaciji. Takav bi savez kulturno različitih naroda s drugačijom psihološkom i mentalnom strukturom mogao biti uspješno organiziran samo kad bi funkcionirao "odozdo", kad bi njegovi korijeni bili usađeni u narode-članove, a centralno tijelo djelovalo samo kao predstavnik njihovih zajedničkih interesa i kao glasnogovornik u velikim međunarodnim pogodbama. To znači da bi vlast savezne vlade, u kojoj bi Hrvatska bila dragovoljan i konstruktivan partner, bila ograničena uglavnom na probleme vojne obrane, ekonomske koordinacije i međunarodne političke reprezentacije.

Najjednostavniji i najdjelotvorniji način da se u takvu saveznu obavljaju zajednički poslovi bio bi sustav "vlade-povjerenstva". Takva federalna vlada-povjerenstvo, ili konfederalno vijeće, kombiniralo bi zakonodavnu i izvršnu vlast. Ono bi bilo sastavljeno od delegata koje bi izabirala nacionalna zakonodavstva. Svaki nacionalni predstavnički dom delegirao bi jednak broj vijećnika u federalno vijeće na određeno vrijeme. To centralno tijelo formuliralo bi politiku zajedničkih poslova i od svojih članova imenovalo bi čelnike konfederalnih ministarstava. To, naravno, ne znači da Hrvati ne bi prihvatili neku drugačiju formu konfederativnog saveza, uz pretpostavku da se svi sastavni članovi saveza podvrgnu jednakim ograničenjima i da je centralno tijelo sastavljeno od brojčano jednake skupine predstavnika za svaki narod u sastavu saveza. Brojčano jednako predstavništvo u centralnom vladajućem tijelu čini se jedinim načinom da se postigne ravnoteža sviju snaga unutar saveza i da se spriječi politika sile, koja bi se u savezu u kojem dominira brojčano jači član lako mogla razviti. To se posebice odnosi na savez sastavljen od malog broja država članica. S druge

48

U originalnom tekstu Tomašić koristi izraz "federation" i "federative" (op. priređivača).

strane, u Zajednici naroda koja bi uključivala sve narode u trokutu između Baltika, Jadrana i Crnog mora princip brojčane jednakosti predstavljanja mogao bi se kombinirati s principom proporcionalnog predstavljanja, jer bi u tako velikoj grupi opasnost od hegemonije jednog naroda nad drugim uglavnom nestala.

Svaki savez naroda u tom dijelu svijeta morao bi se suočiti s dvama osnovnim problemima: nacionalnom slobodom i neovisnošću te centralnim tijelom koje bi bilo dovoljno jako da vodi politiku unutar svog područja djelovanja. Labavi savezi zemalja srednje i jugoistočne Europe, kakve su nedavno planirali neki službeni krugovi, sveli bi se na puko predratno i zlosretno paktiranje.

Slijedeća važna točka u vezi s pitanjem ograničavanja suvereniteta i okupljanja naroda u međudržavne saveze je uvjet da svaki konstitutivni narod u savez treba pristupiti slobodno i odlukom većine stanovništva. Nametanje bilo kakvog rješenja izvana i protiv volje naroda značilo bi početak raspada i "preludija u još jednu veliku propast."⁴⁹

Srednja Europa, kao mnogonacionalno područje, obiluje spornim etničkim područjima koja su često u prošlosti bivala razlozima trvenja i izvorima iredentizma. I Hrvatska ima spornih područja, i to sa svim svojim susjedima. Sporna područja, međutim, imaju drugačije značenje u svijetu u kojem dominira politika sile, za razliku od Zajednice naroda organizirane na principu suradnje u svrhu postizanja zajedničkog cilja. U prvom slučaju sporna područja često imaju strateško značenje s gledišta napada, obrane, okupljanja teritorija ili nacionalnog ponosa; u drugom je slučaju naglasak više na etničkom i kulturnom stajalištu te zato ovisi o željama populacije o kojoj se radi. U međudržavnom savezu problem spornih područja na granicama država mogao bi se u većini slučajeva riješiti plebiscitom. U ostalim slučajevima, osobito kad manjine predstavljaju politički problem, moglo bi se preporučiti masovno preseljenje manjinskog stanovništva. Njega bi, međutim, trebala organizirati i financirati međunarodna zajednica.⁵⁰ U nekim bi slučajevima sporni teritoriji mogli doći pod izravnu upravu saveznih vlasti.⁵¹

Kao što su pokazali slučajevi Austro-Ugarske i Jugoslavije, nijedan savez naroda ne može trajno skladno funkcionirati ako mu nedostaje ujedinjavajuća ideologija.⁵² Ideološka načela koja bi osnažila novu konfederaciju naroda, čiji će Hrvatska biti član, vitalno su važna. Ta bi načela trebala naglašavati

49

Vidi Eduard Beneš, "The Organization of Post-war Europe", *Foreign Affairs*, January, 1942, p. 233

50

Eduard Beneš, op. cit., p. 238

51

R. L. Buell, *Isolated America*, New York, 1940, p. 430

52

Dinko Tomašić, "The Struggle for Power in Yugoslavia", *Journal of Central European Affairs*, July, 1941.

jednakosti i dostojanstvo svake kulture te etničke i nacionalne skupine; pravo svakog naroda da izražava i razvija svoje vlastite vrijednosti i ideale, pod uvjetom da oni nisu u suprotnosti s miroljubivim odnosima među narodima, otklanjanje ideje o diskriminaciji između naroda na različitim razinama kulturnog i ekonomskog razvoja. Također bi se moglo urediti da konfederalna Povelja o ljudskim pravima zacrta načela na kojima bi trebao biti zasnovan unutrašnji život svih naroda o kojima je riječ. Činjenica da je cijelo područje od Baltika do Balkana pretežno naseljeno seljacima trebala bi predstavljati najbolju osnovu takvom skupu općih načela.

Takva bi konfederacija trebala biti članom nove Lige naroda. Sve prijetnje agresijom, bilo vojne, ekonomske, ideološke ili kulturne prirode te sukobi unutar regionalnih saveza koji se ne bi mogli riješiti interno – organima saveza, bili bi dani na rješavanje skupštini Lige. Nova bi Liga razvila svoje vlastite instrumente za sprečavanje agresije i rješavanje regionalnih sukoba, uključujući promjene odnosa unutar samih saveza, ako ovi ne uspiju zadovoljiti narode koji se u njima nalaze.⁵³

Za ostvarenje svega ovoga nužna je, naravno, korjenita promjena u shvaćanjima onih naroda i grupa koje su u prošlosti bile prožete idejama superiornosti, politikom sile i dominacije. Neki znakovi pokazuju, međutim, da ima naroda koji se trude uspostaviti stanje stvari kakvo je postojalo u versajskoj Europi, a koje je favoriziralo određene narode i grupe na račun ostalih. Ako događaji krenu tim tijekom, bit će neizbježan novi sudar svjetskih sila oko srednje Europe i Balkana.

Preveo s engleskog Marijan Miloš

53

R. L. Buell, op. cit., Pogl. XVI